

Rozdział 11

Marta Kluzek

FINANSE GOSPODARSTW DOMOWYCH W ŚWIETLE OBCIĄŻEŃ PODATKOWYCH

Wstęp

Na możliwości gospodarowania finansami gospodarstw domowych mają wpływ nie tylko decyzje samych konsumentów, ale i polityka podatkowa państwa, wyznaczając poprzez podatki poziom dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych po stronie przychodowej, a następnie poziom wydatków i oszczędności po stronie rozchodowej²²⁰. Każda zmiana polityki podatkowej państwa nie pozostaje bez znaczenia dla struktury podziału dochodów gospodarstwa domowego. Tym samym podatki pełnią w pewnym sensie rolę stymulacyjną w sferze procesu gospodarowania budżetami gospodarstw domowych. Ważna jest zatem świadomość i wiedza z zakresu opodatkowania nie tylko osób, których źródłem przychodów jest prowadzenie działalności gospodarczej, ale również tych, którzy osiągają swoje przychody z pracy najemnej, emerytur i rent, zasiłków czy jeszcze innych źródeł.

Oddziaływanie systemu podatkowego na finanse gospodarstw domowych jest jednak zróżnicowane w zależności od szeregu czynników, m.in.: przynależności do określonych grup społeczno-ekonomicznych ich członków, wielkości gospodarstwa domowego czy jego struktury demograficznej. Problematyka podatków w gospodarstwie domowym jest zatem niezwykle istotna. Duża liczba przepisów prawnych, w których uregulowano konstrukcje podatków, ich zawartość i częstość wprowadzenia zmian nie sprzyja efektywnemu gospodarowaniu budżetem gospodarstwa domowego. Dlatego wzrost świadomości podatkowej osób odpowiedzialnych za zarządzanie budżetami gospodarstw domowych jest kluczową kwestią w procesie gospodarowania ich rozporządzalnymi dochodami. Poza tym, wraz z intensyfikacją procesów przepływu zasobów i dóbr, rodzi się potrzeba znajomości wyboru formy opodatkowania dochodów w ujęciu krajowym, ale także rozwiązań podatkowych w ujęciu międzynarodowym.

Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie istoty oddziaływania opodatkowania na finanse gospodarstw domowych. W poszczególnych sekcjach rozdziału

²²⁰ A. Borowska, A. Mięka, M. Raczkowska, M. Utzig, *Konsumpcja dóbr i usług w gospodarstwach domowych w Polsce*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2020, s. 50–55.

omówione zostaną kolejno: złożoność systemu podatkowego i znaczenie poszczególnych podatków dla budżetów gospodarstw domowych, rozwiązania stosowane w podatku dochodowym od osób fizycznych oraz rozkład ciężaru podatkowego z tytułu konsumpcji.

1. System podatkowy a finanse gospodarstw domowych

System podatkowy składa się z szeregu podatków i paropodatków o różnym charakterze. Według kryterium przedmiotu opodatkowania, podatki można podzielić na trzy główne grupy: dochodowe, majątkowe i od wydatków. Podatki dochodowe obciążają dochód w fazie jego powstawania, a przy ich wymiarze powinna być brana pod uwagę sytuacja konkretnego podatnika. Natomiast podatki od wydatków obciążają dochód podatnika w chwili jego wydatkowania, a kwota podatku jest zawarta w cenie nabywanych towarów i usług. Podatki majątkowe są najbardziej zróżnicowane wśród tych trzech kategorii co do formy i konstrukcji. Pobierane są od wartości majątku lub jego wybranych elementów, przyrostu majątku czy obrotu majątkiem²²¹. Natomiast według kryterium stosunku przedmiotu opodatkowania do źródła podatku wyróżnia się podatki bezpośrednie i pośrednie. Jest to jeden z najstarszych podziałów historycznych, a głównym kryterium wyróżnienia obu grup podatków jest ich przierzucalność. W przypadku podatków bezpośrednich istnieje tożsamość między podatnikiem podatku w kategoriach prawnych i podmiotem ponoszącym ciężar opodatkowania w kategoriach ekonomicznych. Oznacza to, że ciężar podatku ponosi podmiot, na którego ustawodawca nałożył obowiązek podatkowy. W przypadku podatków pośrednich istnieje możliwość przerzucenia podatku na inny podmiot niż ten, na który ustawodawca nałożył obowiązek podatkowy²²².

Ta wielość podatków, zróżnicowany sposób ich poboru i rozliczania sprawiają, że ludzie nie do końca sobie uświadamiają, jak bardzo ich finanse są zdeterminowane przez system podatkowy jako całość, a nie tylko przez pojedynczy podatek. Od 1989 roku, gdy rozpoczęto przebudowę polskiej gospodarki, a w tym także polskiego systemu podatkowego, minęło już ponad trzydzieści lat, a Polacy nadal nie mają wystarczającej wiedzy, aby to ocenić. Potwierdza to chociażby raport z badania ilościowego przeprowadzonego w 2017 roku na zlecenie Związku Przedsiębiorców i Pracodawców. Chociaż 90% respondentów twierdziła, że słyszała o podatku dochodowym od osób fizycznych, to 16% pracujących na umowę o pracę była przekonana, że nie płaci takiego podatku. Podobnie w przypadku podatku od towarów i usług – 90% słyszała o takim podatku, 70% twierdziło, że wie na czym

²²¹ P. Felis, M. Jamroży, J. Szlęzak-Matusiewicz, *Podatki i składki w działalności przedsiębiorców*, wyd. II, Difin, Warszawa 2015, s. 25–28.

²²² J. Kulicki, *Podatki bezpośrednie i pośrednie*, Leksykon budżetowy, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/BASLeksykon.xsp?id=FBO-D364ACFD50C18C1257A590041E70C&litera=P> (dostęp: 28.02.2022).

on polega, ale tylko 42% uważało, że płaci taki podatek. Ponadto 21% biorących udział w badaniu Polaków była przekonana, że nie płaci żadnych podatków. Z tego samego badania wynika, że obecny system jest postrzegany jako nieprzyjazny, niesprawiedliwy, skomplikowany i niezrozumiały²²³.

Patrząc przez pryzmat dochodów podatkowych budżetu państwa, to dla przykładu w 2019 roku wynosiły one 367,3 mld zł, z czego poszczególne podatki stanowiły:

- podatek od towarów i usług – 180,9 mld zł – 49%,
- akcyza – 72,4 mld zł – 20%,
- podatek dochodowy od osób fizycznych – 65,4 mld zł – 18%,
- podatek dochodowy od osób prawnych – 40,0 mld zł – 11%,
- inne m.in. podatek od gier, podatek od wydobycia niektórych kopalin, podatek od niektórych instytucji finansowych i inne – 8,6 mld zł – 2%²²⁴.

Dodatkowo część podatków to podatki samorządowe, które zasilają bezpośrednio budżety lokalne gmin (chodzi m.in. o podatek od nieruchomości, rolny, leśny czy od środków transportu). Osobną kategorią są składki na ubezpieczenia społeczne, ubezpieczenie zdrowotne i różnego rodzaju fundusze, które też są ponoszone przez osoby osiągające przychody z pracy świadczonej w różnych formach prawnych, czy emerytur i rent²²⁵. Gdyby nawet założyć, że podatek dochodowy od osób prawnych nie wpływa bezpośrednio na finanse gospodarstw domowych, to pozostałe daniny ponoszą w zdecydowanej większości osoby fizyczne.

W państwach zachodnich Unii Europejskiej w dochodach budżetowych zasadniczo dominują podatki bezpośrednie, ew. panuje tam równowaga, natomiast w państwach przyjętych do UE w XXI wieku dominują podatki pośrednie²²⁶. Przykład Polski jest tego potwierdzeniem – w dochodach podatkowych państwa dominują podatek od towarów i usług oraz akcyza. Ewidentną zaletą podatków pośrednich z perspektywy państwa jest m.in. duża wydajność fiskalna, a jednocześnie efekt znieczulenia podatkowego. Sposób poboru tego podatku sprawia, że rzeczywisty podatnik, czyli ten, który ponosi ciężar tego podatku, nie uświadamia sobie, że ten podatek płaci w codziennych zakupach, co niestety potwierdzają przywołane wcześniej badania. Fakt, że największe dochody podatkowe w budżecie państwa pochodzą z podatku od towarów i usług oraz akcyzy oznacza, że to właśnie podatki pośrednie czynią największy uszczerbek w finansach gospodarstw domowych.

²²³ *Czego Polacy nie wiedzą o podatkach?*, Maison & Partners 2017, <http://www.maison.pl/index.php/aktualnosci/43-czego-polacy-nie-wiedza-o-podatkach> (dostęp: 28.02.2022).

²²⁴ <https://www.podatki.gov.pl/z-twoich-podatkow/dochody-i-wydatki-z-twoich-podatkow/> (dostęp: 28.02.2022).

²²⁵ Daniny te jako parapatki nie będą przedmiotem analizy w dalszej części rozdziału.

²²⁶ *Taxation Trends in the European Union. Data for the EU Member States, Iceland and Norway. 2020 edition*, DG Taxation and Customs Union, European Commission, Luxembourg 2020.

Istotne znaczenie dla finansów gospodarstw domowych ma także podatek dochodowy od osób fizycznych. Podatnicy są już bardziej świadomi istnienia tego podatku, ale jego konstrukcja w polskim systemie jest tak złożona, że gdyby nie instytucja płatnika i systemy elektroniczne wspierające podatników przy przygotowywaniu zeznań rocznych, to większość z nich nie byłaby w stanie samodzielnie rozliczyć się z tego podatku w sposób poprawny. W tym podatku w sposób najbardziej jaskrawy ustawodawca próbuje realizować, prócz funkcji fiskalnej, również funkcję redystrybucyjną i stymulacyjną poprzez zastosowanie progresywnej skali podatkowej oraz systemu ulg.

Z badań przeprowadzonych w 2016 roku przez CBOS wynika, że Polacy częściej opowiadają się za progresywnym niż liniowym opodatkowaniem dochodów (66% wobec 24%)²²⁷. Jednak w konstrukcji podatku dochodowego od osób fizycznych w Polsce część źródeł przychodów korzysta z alternatywnych form opodatkowania (najczęściej liniowych) fakultatywnie lub obligatoryjnie. Przekłada się to na liczbę podatników, którzy rozliczają swój dochód według stawki 32%. Ponadto część gospodarstw domowych w ogóle nie ponosi ciężaru podatku dochodowego od osób fizycznych, bo czerpie korzyści z gospodarstwa rolnego, opłacając podatek rolny czy leśny²²⁸. I tak w 2010 r. odsetek podatników, którzy znaleźli się w drugim przedziale podatkowym, wyniósł zaledwie 1,89%, w kolejnych latach rósł, ale w sposób umiarkowany, w 2016 r. przekroczył zaledwie 3%, natomiast w 2019 roku odsetek podatników rozliczających się z zastosowaniem skali podatkowej, który osiągnął dochód powyżej 85 528 zł, wyniósł 4,84%. Przyrost ten w dużej mierze wynika z faktu, że od 2009 roku włącznie obowiązywał ten sam próg podatkowy, natomiast wynagrodzenia rosły (szczególnie w ostatnich latach tempo wzrostu minimalnego wynagrodzenia i przeciętnych wynagrodzeń było wyższe niż wcześniej²²⁹). Oznacza to, że formalnie w Polsce obowiązuje progresywny podatek dochodowy od osób fizycznych, ale w praktyce jest to podatek liniowy.

Nie można zapominać także o pozostałych podatkach, głównie majątkowych, choć mają one dużo mniejsze znaczenie dla finansów osobistych ze względu na ich wielkość i nie dotyczą wszystkich gospodarstw domowych (przynajmniej nie w sposób bezpośredni). Warto wymienić wśród tych podatków podatek od nieruchomości, podatek od czynności cywilnoprawnych czy podatek od spadków i darowizn. Ten pierwszy jest najbardziej powszechnym z tej grupy, gdyż gro gospodarstw domowych posiada nieruchomości. Natomiast jeżeli dane gospodarstwo korzysta dla celów mieszkaniowych z wynajmowanej nieruchomości, to koszt tego podatku ponosi w czynszu. Rośnie też znaczenie podatku od spadków i daro-

²²⁷ *Postawy wobec płacenia podatków*, Komunikat z badań nr 85/2016, CBOS 2016, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_085_16.PDF (dostęp: 28.02.2022).

²²⁸ Dla potrzeb tego opracowania podatki rolne i leśny są traktowane jako alternatywna forma opodatkowania dochodów uzyskiwanych przez osoby fizyczne.

²²⁹ *Biuletyn Statystyczny Nr 12/2021*, GUS 2021, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/informacje-o-sytuacji-spoleczno-gospodarczej/biuletyn-statystyczny-nr-122021,4,121.html> (dostęp: 28.02.2022).

wizn. Co prawda przepisy tego podatku mają zastosowanie tylko i wyłącznie, gdy dochodzi do otrzymania majątku w spadku lub w darowiźnie, ale w grę mogą wchodzić aktywa o znacznych wartościach, a wtedy konsekwencje podatkowe mogą odgrywać istotne znaczenie dla finansów osobistych samego podatnika i jego gospodarstwa domowego.

Oznacza to, że finanse gospodarstwa domowego zależą nie tylko od podatku dochodowego od osób fizycznych, ale także od pozostałych podatków składających się na system podatkowy – w mniejszym lub większym stopniu. Część z nich obciąża budżety domowe przy okazji codziennych zakupów, inne – w systemie miesięcznym przy osiąganiu przychodów z pracy czy innych świadczeń, a pozostałe wtedy, gdy wystąpi sytuacja faktyczna lub prawna, z której zaistnieniem przepisy prawa wiążą obowiązek zapłaty podatku.

2. Źródła osiągnięcia przychodów w podatku dochodowym od osób fizycznych

Podatek dochodowy od osób fizycznych stanowi drugie co do wielkości źródło wpływów budżetowych w Polsce²³⁰. Konstrukcja tego podatku oparta na katalogu źródeł przychodu jest zbiorem różnych koncepcji, co sprawia, że podatek ten odznacza się wysokim stopniem złożoności, a kolejne nowelizacje pogłębiają tylko ten stan, oddalając ten podatek od idei podatku syntetycznego²³¹. Rozwiązania, które na początku XXI wieku miały posłużyć ograniczeniu szarej strefy i pobudzeniu pewnych obszarów gospodarki, obecnie mogą być postrzegane jako nierówne traktowanie wybranych źródeł przychodów wobec pozostałych oraz umożliwiając podatnikom ucieczkę przed zastosowaniem stawki z drugiego przedziału obowiązującej skali podatkowej²³².

W podatku z zastosowaniem skali progresywnej należałoby ustalić wysokość dochodu z każdego źródła przychodów, a następnie je zsumować, aby uzyskać dochód łączny do opodatkowania. Natomiast w Polsce dochodów z niektórych źródeł przychodów (tj. z kapitałów pieniężnych czy ze zbycia nieruchomości) z mocy prawa nie łączy się z dochodami, które podlegają opodatkowaniu z zastosowaniem skali podatkowej. Ponadto w przypadku wybranych kategorii przychodów sam podatnik może wybrać alternatywną formę opodatkowania w stosunku do skali podatkowej w zależności od swoich preferencji, co też prowadzi do wyłączenia tego źródła z opodatkowania progresywnego. Do takich źródeł należą:

²³⁰ <https://www.gov.pl/web/finanse/2018-r-wplywy-budzetowe> (dostęp: 28.02.2022).

²³¹ Podatek obejmujący cały dochód podatnika, bez względu na źródło jego pozyskania, w odróżnieniu od podatku analitycznego, gdzie dochody są dzielone na określone grupy i opodatkowane według odrębnych zasad.

²³² M. Kluzek, *Obszary nieobjęte działaniami uszczelniającymi system podatkowy w Polsce w latach 2015–2019 w zakresie opodatkowania dochodów osób fizycznych – konsekwencje budżetowe, społeczne i gospodarcze*, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, nr 4 (64), 2020, s. 121–136, DOI:10.31268/StudiaBAS.2020.33.

pozarolnicza działalność gospodarcza, działy specjalne produkcji rolnej oraz najem, podnajem, dzierżawa, poddzierżawa oraz inne umowy o podobnym charakterze. W efekcie takich rozwiązań podatek dochodowy w Polsce spełnia cechy podatku analitycznego, a nie syntetycznego²³³.

W tabeli 11.1 została zaprezentowana liczba zeznań rocznych składanych przez osoby fizyczne. Dominującym ilościowo formularzem jest PIT-37 przeznaczony dla podatników osiągających przychody głównie ze stosunku pracy, emerytur i rent, działalności wykonywanej osobiście czy zasiłków. W strukturze dochodów rozliczanych z zastosowaniem skali podatkowej dominują te z umowy o pracę (w 2019 roku stanowiły blisko 63% ogólnej kwoty dochodów) oraz emerytury i renty (25,5%)²³⁴. W przypadku tych źródeł istotną instytucją jest płatnik, który odpowiada za naliczenie, pobranie i odprowadzenie podatku do urzędu skarbowego. Jeżeli podatnik osiąga przychody, z których powinien rozliczyć podatek bez udziału płatnika, ale z zastosowaniem skali podatkowej, wtedy rozliczenia podatku dokonuje z zastosowaniem formularza PIT-36. Dotyczy to takich podatników, którzy w ciągu roku osiągnęli przychody głównie z pozarolniczej działalności gospodarczej, najmu i umów o podobnym charakterze, z odpłatnego zbycia rzeczy ruchomych czy ze źródeł położonych za granicą.

Tabela 11.1. Liczba zeznań rocznych w podatku dochodowym od osób fizycznych w latach 2010–2019 (w tys.)

Rodzaj zezania	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
PIT-28	791,1	835,5	877,4	921,9	960,8	1 004,0	1 062,9	1 128,2	1 213,1	1 347,3
PIT-36	2 577,9	2 640,0	2 695,0	2 833,5	2 853,7	2 944,5	3 016,7	3 066,8	2 789,3	2 671,7
PIT-36L	395,0	410,8	429,1	446,5	474,0	502,6	534,0	572,4	629,5	702,4
PIT-37	16 585,2	16 452,1	16 194,6	16 132,2	16 244,3	16 352,7	16 348,7	16 816,2	17 667,3	17 861,3
PIT-38	486,3	413,9	356,3	322,8	323,2	293,7	258,7	269,4	277,2	235,9
PIT-39	43,2	60,8	68,9	81,0	94,3	98,8	101,3	102,9	106,5	68,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://dane.gov.pl/dataset/206,informacje-dotyczace-ryczatu-od-przychodow-ewidencjonowanych>; <https://dane.gov.pl/dataset/191,informacje-dotyczace-rozliczenia-podatku-dochodowego-od-osob-fizycznych> (dostęp: 28.02.2022).

Pozostałe formularze przewidziane są dla podatników osiągających przychody ze źródeł wyłączonych ze wspólnego opodatkowania z zastosowaniem skali podatkowej, w tym przychody z pozarolniczej działalności gospodarczej i działów specjalnych produkcji rolnej objętych podatkiem liniowym (PIT-36L), przychody z tytułu odpłatnego zbycia papierów wartościowych itp. (PIT-38), przychody

²³³ Ibidem.

²³⁴ <https://dane.gov.pl/dataset/191,informacje-dotyczace-rozliczenia-podatku-dochodowego-od-osob-fizycznych> (dostęp: 28.02.2022).

z odpłatnego zbycia nieruchomości (PIT-39) czy przychody z działalności gospodarczej czy najmu opodatkowane ryczałtem (PIT-28).

Jak wcześniej wskazano, dla większości podatników głównym źródłem przychodu jest umowa o pracę, ale w Polsce liczba osób fizycznych zarejestrowanych jako prowadzące indywidualnie działalność gospodarczą przekroczyła w 2020 r. 3,3 miliona, co stanowi ponad 70% podmiotów gospodarki narodowej ogółem²³⁵ i ok. 1/5 liczby ludności aktywnej zawodowo²³⁶. W większości przypadków są to mikroprzedsiębiorstwa, a część z nich stanowi substytut umowy o pracę. Po przekroczeniu pewnego poziomu wynagrodzenia w tradycyjnych formach zatrudnienia obciążenia wynikające z podatku dochodowego od osób fizycznych i składek w ramach stosunku pracy są wyższe niż w samozatrudnieniu. Ponadto w ramach działalności gospodarczej przedsiębiorca w większym stopniu może kształtować przychody i koszty, a w konsekwencji dochód do opodatkowania w porównaniu z osobami zatrudnionymi, a także korzystać z alternatywnych form opodatkowania (podatku liniowego, ryczałtu czy karty podatkowej)²³⁷.

Coraz więcej osób osiąga również dodatkowe przychody ze swoich inwestycji w papiery wartościowe (choć po kryzysie z 2008 roku liczba inwestorów znacząco spadła), nieruchomości czy jeszcze inne aktywa (tzw. inwestycje alternatywne)²³⁸. Szczególnie popularny stał się wynajem nieruchomości, co widać w raportach MF – wzrost liczby zeznań rocznych PIT-28 wynika właśnie z faktu, że coraz większa liczba podatników osiąga przychody z najmu, do rozliczenia których wybiera ryczałt od przychodów ewidencjonowanych²³⁹.

3. Preferencje dla gospodarstw domowych w podatku dochodowym

Zasadą jest, że każda osoba fizyczna jest odrębnym podmiotem podatkowym. Jednak na gruncie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych obowiązują konstrukcje: łącznego opodatkowania małżonków, opodatkowania osób samotnie wychowujących dzieci²⁴⁰ oraz kumulacji dochodów małoletnich dzieci z dochoda-

²³⁵ *Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON, 2020 r.*, stat.gov.pl (dostęp: 28.02.2022).

²³⁶ *Informacja o rynku pracy w czwartym kwartale 2018 roku*, stat.gov.pl (dostęp: 28.02.2022).

²³⁷ A. Adamczyk, M. Kluzek, *Nieujawnianie dochodów przez samozatrudnionych w Polsce*, (w:) J. Szołno-Koguc, K. Wójtowicz (red.), *Luka podatkowa – jej przyczyny, problemy pomiaru, sposoby ograniczania*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2019, s. 43–58.

²³⁸ K. Królik-Kołtuniuk, I. Skibińska-Fabrowska (red), *Inwestycje alternatywne. Nowe spojrzenie*, DeDeWu, Warszawa 2021.

²³⁹ <https://dane.gov.pl/dataset/206,informacje-dotyczace-ryczatu-od-przychodow-ewidencjonowanych> (dostęp: 28.02.2022).

²⁴⁰ To ostatnie rozwiązanie dla osób samotnie wychowujących dzieci obowiązywało do końca 2021 roku, ale w związku z dużą krytyką i spodziewanymi poprawkami do tzw. Polskiego Ładu może zostanie przywrócone.

mi rodziców (opiekunów prawnych), co wywołuje redukcję lub wzrost ciężaru podatkowego²⁴¹. Z raportu MF za 2019 rok wynika, że z możliwości łącznego opodatkowania dochodów małżonków skorzystało ponad 8 mln podatników, tj. 31% ogólnej liczby podatników opodatkowujących dochody przy zastosowaniu skali podatkowej. Dużo mniej podatników korzystało z preferencyjnego opodatkowania dochodów przysługującego osobom samotnie wychowującym dzieci, tj. 514.224 osób, co stanowiło 2,0% ogólnej liczby podatników opodatkowujących dochody przy zastosowaniu skali podatkowej. Od wielu lat liczba osób korzystających z tych preferencji w celu obniżenia ciężaru podatkowego utrzymuje się na porównywalnym poziomie.

Ponadto przy rozliczaniu podatku dochodowego od osób fizycznych (ew. ryczałtu od przychodów ewidencjonowanych) można skorzystać z ulg podatkowych – te, które mają wpływ na finanse gospodarstw domowych, zostały zaprezentowane w tabeli 11.2.

Tabela 11.2. Wybrane ulgi w podatku dochodowym od osób fizycznych i ryczałcie od przychodów ewidencjonowanych w 2019 roku

Rodzaj ulgi	Liczba podatników	Kwota odliczeń ogółem (w tys. zł)	Przeciętna kwota odliczenia (w zł)
Podatek dochodowy od osób fizycznych			
Wydatki na cele rehabilitacyjne	1 354 855	3 632 227	2 681
Wydatki z tytułu użytkowania sieci Internet	374 475	206 477	551
Wydatki na realizację przedsięwzięcia termomodernizacyjnego	195 928	2 827 970	14 434
Wpłaty na indywidualne konto zabezpieczenia emerytalnego (IKZE)	196 871	794 521	4 036
Ulgę na dzieci	4 736 990	6 985 759	1 475
Podatek od przychodów ewidencjonowanych			
Wydatki na cele rehabilitacyjne	1 269	3 974	3132
Wydatki z tytułu użytkowania sieci Internet	1 722	974	566
Wydatki na realizację przedsięwzięcia termomodernizacyjnego	2 181	41 494	19025
Wpłaty na indywidualne konto zabezpieczenia emerytalnego (IKZE)	695	2 783	4004

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Informacja dotycząca rozliczenia podatku dochodowego od osób fizycznych za 2019 rok*, <https://dane.gov.pl/dataset/191,informacje-dotyczace-rozliczenia-podatku-dochodowego-od-osob-fizycznych> (dostęp: 28.02.2022); *Informacja dotycząca ryczałtu od przychodów ewidencjonowanych za 2019 rok*, <https://dane.gov.pl/dataset/206,informacje-dotyczace-ryczaltu-od-przychodow-ewidencjonowanych> (dostęp: 28.02.2022).

²⁴¹ K. Świąch, *Pozycja rodziny w polskim prawie podatkowym*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, s. 74.

Zakres ulg jest zróżnicowany dla poszczególnych form opodatkowania – w podatku liniowym czy ryczałcie od przychodów ewidencjonowanych nie ma możliwości skorzystać np. z najbardziej popularnej ulgi w Polsce, tj. ulgi na dzieci. Warto też podkreślić, że jest to ulga odliczana od podatku, a nie jak pozostałe zaprezentowane w tabeli 11.2, od dochodu. Przeciętna kwota odliczenia w roku przypadająca na jednego podatnika nie przekracza jednak 1,5 tys. zł, więc oddziaływanie jej na budżet gospodarstwa domowego, w którym są dzieci, jest dużo mniejsze niż np. świadczenie 500 plus. Duża grupa podatników korzysta także z ulgi przewidzianej dla osób niepełnosprawnych, ale wskazane w tabeli 11.2 kwoty odliczenia pomniejszają dochód lub przychód do opodatkowania, co przekłada się na redukcję samego podatku w skali roku o kwotę iloczynu wydatków i stawki podatkowej. Oznacza to, że wymiar tej preferencji podatkowej jest symboliczny w stosunku do poziomu wydatków na cele rehabilitacyjne, jakie musi ponieść osoba niepełnosprawna.

Ciekawe podejście do zróżnicowania gospodarstw domowych w kontekście opodatkowania osiągniętych dochodów jest zastosowane w niemieckim systemie podatkowym. Tam, poza rozbudowanym katalogiem ulg podatkowych²⁴², podatnicy są podzieleni na 6 klas uzależnionych od sytuacji w gospodarstwie domowym i w zależności od przynależności do jednej z nich, mają zastosowanie inne przedziały podatkowe (przykład ruchomej skali podatkowej):

- klasa I – osoby samotne, pozostające w separacji, owdowiałe od minimum 2 lat, rozwiedzione oraz takie, których małżonek zamieszkuje poza Unią Europejską,
- klasa II – podatnicy samotnie wychowujący dzieci i pobierający na nie zasiłek rodzinny,
- klasa III – osoby owdowiałe do roku od śmierci małżonka oraz pozostające w związku małżeńskim w sytuacji, gdy małżonek jest bezrobotny, należy do V klasy albo mieszka w Unii Europejskiej,
- klasa IV – mąż i żona zarabiający podobne kwoty i takie małżeństwa, które nie zdecydowały się na wybranie żadnej klasy,
- klasa V – płatnicy, których współmałżonkowie wybrali III klasę oraz mniej zarabiający.
- klasa VI – podatnicy pracujący w dwóch lub więcej zawodach; ta kategoria dotyczy drugiego zajęcia. Jako jedyna nie przewiduje kwoty wolnej od podatku.

Rozwiązania przyjęte w polskim systemie podatkowym na gruncie podatku dochodowego od osób fizycznych nie dają podatnikom wprost tak dużych preferencji jak te obowiązujące np. w Niemczech, ale podatnicy starają się wykorzystać dla poprawy swojej sytuacji finansowej zróżnicowane zasady opodatkowania poszczególnych źródeł przychodów.

²⁴² M.M. Hybka, *Konsekwencje fiskalne ulg w podatku dochodowym od osób fizycznych w Niemczech*, *Studia Oeconomica Posnaniensia* 2014, vol. 2, no. 6 (267), s. 208–222.

4. Regresywny charakter podatków pośrednich

Obowiązek rozliczania podatku od towarów i usług czy akcyzy (czyli podatków pośrednich) spoczywa na podmiotach gospodarczych, jednak w ostatecznym rozrachunku to konsumenci ponoszą ciężar tych podatków płacąc za nabywane towary i usługi. Podatki te są bowiem częścią ceny. Przez taki właśnie system poboru tych podatków nie uwzględniają one zdolności podatkowej samego podatnika, a relatywnie większy ciężar podatkowy dotyczy konsumpcji dóbr podstawowych o niskiej elastyczności popytu w porównaniu do pozostałych dóbr i usług. Stąd za jedną z wad podatków konsumpcyjnych uznaje się ich regresywny charakter²⁴³.

Jak dużo płacą podatków pośrednich poszczególne gospodarstwa domowe zależy od ich zachowań konsumpcyjnych. Jednym z najczęściej wykorzystywanych obecnie w praktyce statystyki gospodarczej i społecznej w Polsce podziałów gospodarstw domowych, determinujący w znaczny sposób zachowania konsumpcyjne, jest ten ze względu na przynależność do określonych grup społeczno-ekonomicznych. Główny Urząd Statystyczny w Polsce w badaniu budżetów gospodarstw domowych od 2005 r. stosuje podział gospodarstw domowych według pięciu podstawowych grup społeczno-ekonomicznych:

- gospodarstwa pracowników,
- gospodarstwa rolników,
- gospodarstwa pracujących na własny rachunek,
- gospodarstwa emerytów i rencistów,
- gospodarstwa utrzymujące się z niezarobkowych źródeł.

Przynależność gospodarstw domowych do jednej z tych grup wykazuje też korelację z innymi cechami, takimi jak: wykształcenie osób należących do gospodarstwa domowego, aktywność zawodowa czy liczba posiadanych dzieci, a także z preferencjami konsumpcyjnymi wynikającymi z odmiennych środowisk funkcjonowania²⁴⁴.

Z badań przeprowadzonych przez CenEA wynika, że istnieje bardzo silny związek pomiędzy zamożnością gospodarstw domowych i płaconym przez nie podatkiem od towarów i usług: gospodarstwa domowe o wyższych dochodach wydają więcej na konsumpcję, niż gospodarstwa o niższych dochodach, co widać w podziale na decylowe grupy dochodowe populacji – najuboższe 10% gospodarstw domowych płaciło najmniej podatku od towarów i usług, następnie w każdej kolejnej grupie decylowej wartość tego podatku była wyższa od poprzedniej, a w ostatniej – najbogatszej – ponad czterokrotnie wyższa niż w pierwszej. Niestety udział tego podatku w rozporządzalnym dochodzie w najuboższej grupie jest relatywnie największy i spada wraz z zamożnością gospodarstwa domowego. Różnicowanie wysokości obciążeń podatkiem od towarów i usług jest także widoczne

²⁴³ A. Bernal, *Podatek od wartości dodanej. Studium przeznaczalności podatku na konsumentów, pracowników i dawców kapitału*, Wydawnictwo UEP, Poznań 2019, s. 48.

²⁴⁴ Op. cit. A. Borowska, A. Mikuła, M. Raczkowska, M. Utzig, *Konsumpcja dóbr i usług w gospodarstwach domowych w Polsce*, s. 52–53.

względem struktury demograficznej gospodarstwa domowego. Ma ona istotny wpływ na strukturę koszyka wydatków – większe gospodarstwa domowe przeznaczają większą część swoich wydatków na dobra i usługi objęte niższymi stawkami VAT, co skutkuje niższym obciążeniem tym podatkiem przy tym samym poziomie konsumpcji. Ponadto różnice w wysokości całkowitego podatku od towarów i usług płaconego przez rodziny z dziećmi są wynikiem głównie wyższego poziomu wydatków przy określonym dochodzie do dyspozycji²⁴⁵.

Podobne wyniki zostały uzyskane w badaniu przeprowadzonym przez B.M. Dobrowolską, uwzględniającą tym razem podatek od towarów i usług oraz akcyzę. Przeprowadzona analiza wskazała, że statystycznie istotne różnice w średnich obciążeniach polskich gospodarstw domowych podatkami pośrednimi w 2012 r. występowały między I a pozostałymi grupami decylowymi oraz między grupami od I do VII a X grupą decylową. Analiza różnic między średnimi pozwoliła także na określenie charakteru polskich podatków pośrednich, które okazały się być regresywne. Podatki pośrednie w Polsce zatem relatywnie najbardziej obciążają konsumpcję gospodarstw o najniższych dochodach²⁴⁶.

Badania te potwierdzają jedną z głównych wad podatków pośrednich, tj. niesprawiedliwość związaną ze zjawiskiem tzw. odwrotnej progresji. Polega ona na tym, że relatywnie wyższe podatki tej natury ponoszą gospodarstwa domowe o niższych rozporządzalnych dochodach, gdyż większość dochodów przeznaczają na wydatki konsumpcyjne związane z zaspokojeniem potrzeb życiowych. Jednocześnie podatnicy, poprzez sposób poboru podatków pośrednich, nie uświadamiają sobie ich ciężaru, płacąc je w cenie nabywanych towarów i usług²⁴⁷.

Podsumowanie

Zestawienie celów polityki społecznej i podatkowej wydaje się trudne do pogodzenia, ale podatki mogą być instrumentem służącym realizacji celów ich obu. Taka perspektywa wymaga jednak wypracowania spójnych, długoterminowych założeń zarówno polityki społecznej, jak i podatkowej oraz dostosowania mechanizmów służących realizacji założonych celów. Nieodzowne jest przy tym uwzględnienie ewolucji społeczeństwa i respektowanie podstawowych wartości konstytucyjnych²⁴⁸. Finanse osobiste są w dużym stopniu zdeterminowane systemem podatkowym państwa, w którym podatnik ma swoją rezydencję podatkową i w którym aktywnie funkcjonuje. Na ile jest to system sprawiedliwy, uwzględnia-

²⁴⁵ M. Myck, M. Kundera, M. Najsztub, M. Oczkowska, *Vat w wydatkach gospodarstw domowych: konsekwencje zmian systemu i zróżnicowanie obciążeń względem struktury demograficznej*, CenEA 2015, [http://www.pte.pl/pliki/2/12/ilovepdf.com\(1\).pdf](http://www.pte.pl/pliki/2/12/ilovepdf.com(1).pdf) (dostęp: 28.02.2022).

²⁴⁶ B.M. Dobrowolska, *Analiza wariacji – narzędzie do badań opodatkowania konsumpcji*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio H, Oeconomia*, Vol 50, No 4, 2016, s. 69–78, DOI:10.17951/h.2016.50.4.69.

²⁴⁷ G. Szczodrowski, *Polski system podatkowy*, PWN, Warszawa 2007, s. 26.

²⁴⁸ Op. cit. K. Świąch, *Pozycja rodziny w polskim prawie podatkowym*, s. 33.

jący zdolność podatkową podatnika postrzeganą przez pryzmat jego gospodarstwa domowego zależy od struktury całego systemu podatkowego, a w szczególności od roli, jaką w tym systemie pełni podatek dochodowy od osób fizycznych, który może być traktowany jako główny instrument redystrybucji²⁴⁹. Wynika to głównie ze skali progresywnej stosowanej w tym podatku, ale nie tylko. System preferencji podatkowych stanowi bowiem alternatywne do bezpośrednich transferów budżetowych narzędzie polityki fiskalnej państwa, umożliwiając zmniejszenie ciężaru opodatkowania osób fizycznych. Głównym obszarem wspieranym przez państwo w latach 2016–18 poprzez preferencje podatkowe była rodzina, przy czym państwo wykorzystywało w tym zakresie głównie podatek dochodowy od osób fizycznych, wartość bezwzględna preferencji z roku na rok miała tendencję wzrostową. Wydatki podatkowe państwa w ostatnim z tych lat na wsparcie rodziny wyniosły w 2018 r. 17,5 mld zł (tj. 0,8% PKB)²⁵⁰. Analogiczny raport o preferencjach podatkowych w Polsce opracowany przez Ministerstwo Finansów w 2010 r. wskazywał na dużą liczbę tychże preferencji, a jednocześnie na ich małą skuteczność, pomimo znacznej sumarycznej ich wartości²⁵¹. Oznacza to, że zasadniczo teoretyczna progresja podatkowa i skromny zakres ulg w podatku dochodowym od osób fizycznych w Polsce nie spełnia w wystarczającym zakresie funkcji redystrybucyjnej opodatkowania.

Stan ten ulega pogorszeniu na gruncie głównego podatku konsumpcyjnego, jakim jest podatek od towarów i usług. Optylizmem napawa fakt, że udział wydatków związanych z zaspokojeniem potrzeb życiowych pomiędzy 2006 a 2018 rokiem zmniejszył się we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, co świadczy o poprawie ich poziomu życia. W charakteryzujących się najwyższymi dochodami gospodarstwach domowych realizowane były wydatki świadczące o wyższym poziomie życia i związane z zagospodarowaniem czasu wolnego, natomiast wydatkami związanymi z realizowaniem potrzeb życiowych najmocniej obciążone były gospodarstwa domowe emerytów i rencistów²⁵². Pomimo, że dobra i usługi pierwszej potrzeby są objęte najczęściej obniżonymi stawkami VAT, to jednak podatek od towarów i usług oceniany jest jako nieefektywny sposób wspierania gospodarstw domowych o niskich rozporządzalnych dochodach. Uznaje się, że lepsze efekty redystrybucyjne można osiągnąć za pośrednictwem instrumentów w podatku dochodowym i świadczeniach²⁵³.

²⁴⁹ Op. cit. A. Bernal, *Podatek od wartości dodanej*, s. 48.

²⁵⁰ *Preferencje podatkowe w Polsce*, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2018, s. 8, <https://www.podatki.gov.pl/media/7339/raport-preferencje-podatkowe-w-polsce-nr-8.pdf> (dostęp: 28.02.2022).

²⁵¹ *Preferencje podatkowe w Polsce*, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2010, s. 6, <https://www.podatki.gov.pl/media/1237/preferencje-podatkowe-w-polsce-warszawa-2010.pdf> (dostęp: 28.02.2022).

²⁵² Op. cit. A. Borowska, A. Mikuła, M. Raczkowska, M. Utzig, *Konsumpcja dóbr i usług w gospodarstwach domowych w Polsce*, 124.

²⁵³ Op. cit. M. Myck, M. Kundera, M. Najsztub, M. Oczkowska, *Vat w wydatkach gospodarstw domowych: konsekwencje zmian systemu i różnicowanie obciążeń względem struktury demograficznej*.

Niestety budowa sprawiedliwego systemu podatkowego z uwzględnieniem wszystkich głównych funkcji podatków: fiskalnej, redystrybucyjnej i stymulacyjnej, nie jest łatwym zadaniem. Dlatego sami podatnicy powinni zadbać o swoje finanse przede wszystkim podnosząc swoją wiedzę w zakresie opodatkowania. W Polsce, dla poprawy swojej sytuacji finansowej, podatnicy wykorzystują zróżnicowane traktowanie przez ustawodawcę poszczególnych źródeł przychodów, optymalizując tym samym ciężar podatkowy, który muszą ponosić. Optymalizacja podatkowa to szereg zgodnych z prawem działań świadomie podejmowanych przez podatników, mających na celu zmniejszenie obciążeń podatkowych lub ich odsunięcia w czasie z uwzględnieniem współdziałania wszystkich podatków, przy jednoczesnym ograniczeniu ryzyka podatkowego. Innymi słowy, optymalizacja podatkowa to taki proces odpowiedzialnego zarządzania osiągnięciem przychodów i majątkiem, który pozwala ponosić podatnikowi tylko konieczne finansowe ciężary fiskalne. Wykorzystywanie instrumentów, dzięki którym można obniżyć ciężar podatkowy, jest zachowaniem zrozumiałym z punktu widzenia *homo economicus*, który przecież dąży do racjonalnego działania i maksymalizacji uzyskiwanych korzyści. Dlatego wcześniej zaprezentowane dane wskazują na rosnące zainteresowanie działalnością gospodarczą jako alternatywą dla umowy o pracę lub inwestowaniem oszczędności tam, gdzie ciężar podatkowy będzie najmniejszy. Nie można przy tym zapominać, że optymalizacja podatkowa dla swej skuteczności powinna uwzględniać specyfikę całego gospodarstwa domowego, a nie pojedynczego podatnika.